

A GONDNOKSÁG ALÁ HELYEZÉSI ELJÁRÁS FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON 1945-TŐL 2001-IG

GYÖRÖK KATALIN
doktorandusz (PPKE JÁK)

I. Bevezetés

Az antropológia, a régészet és más természettudományok régóta keresik a választ arra a kérdésre, hogy mióta is léteznek emberek, egyáltalán mi is teszi az embert emberré. Az agytérfogat, az eszközhasználat, a múltra való emlékezés vagy az előrelátás képessége? Talán egyik sem a legfőbb érv, talán ezek mindegyike fontos.

Van azonban egy lényeges dolog, ami megkülönböztet minket az élővilág más egyedeitől. Ha egy állat képtelen az önálló létre, súlyosan sérült, akkor a természet törvényeinek értelmében pusztulásra van ítélve. Az embereknél azonban – szerencsére – más a helyzet. A humánnum egyik, ha nem legfontosabb eleme a másokkal, a betegekkel, az elesettekkel való törődés. De hogy ez ne csak kíváncsi legyen, szabálylá kellett válnia. Jogtörténeti tanulmányainkból tudhatjuk, hogy – bár nem minden esetben – de sokszor a jogi regula a leghatékonyabb magatartásformáló eszköz. Éppen ezért nem véletlen, hogy a jogtudomány meghatározó szerepet vállalt abban, hogy a gyengébbek támogatását kötelező szabállyá emelje. Ennek a folyamatnak az egyik eredménye a gondnokság alá helyezési eljárás kialakulása és fejlődése.

A gondnokság már az ókori római jogban is létező jogintézmény volt. Az erre rászoruló személyek érdekeinek védelmét szolgálta, és szolgálja azóta is. Az önálló ügyvitelre képtelen személyeket segíti régóta azzal, hogy olyan személyeket rendel számukra, akik gondnokként az élet minden területén felügyelik pártfogoltjaik tevékenységét, és helyettük vagy mellettük megtesznek különböző jognyilatkozatokat. A hozzá kapcsolódó eljárásba az ókorban is beleszólt az igazságszolgáltatás, és most sincs ez másképp. Bár az alapok nem változtak több ezer év óta, a gondnokság alá helyezés mikéntje fokozatosan formálódott, de mindig megőrizte speciális jellegét.

A gondnokság alá helyezési eljárás összetett tudást kívánó terület; szabályozása a polgári jog, a családjog, a közigazgatási jog és a polgári eljárásjog egymást metsző területére esik.

II. A gondnokság alá helyezési eljárásról általában

1. A fő 'jogi képességek'

A társadalmi életben való teljes jogi részvételhez mindenkinek szüksége van különböző 'jogi képességekre'. A gondnokság alá helyezési eljárás során azonban egy lényeges elemet, a cselekvőképességet vonják meg. A jogalkotónak az alábbi kategóriákkal kell 'jól bánnia' ahhoz, hogy a jogi segítséget igénylők érdekei védve legyenek, és ne váljanak az eljárás pusztá tárgyává.

A jogegyenlőség, valamint a jogképességgel való rendelkezés ma már nemzetközi jogi alapelv, amelyekkel minden ember bír, de jure már a második világháború óta. A jogegyenlőség, mint alkotmányos eszme, azt fejezi ki, hogy minden ember egyenlőnek és szabadnak születik – el nem idegeníthető jogokkal, és az is marad egész további életében. Ugyanez a polgári jogban azt fejezi ki, hogy aki jogképes, az jogok és köteleességek alanya lehet, életkorra, nemre, fajra, nemzetiségre, felekezetre való tekintet nélkül. Megléte nem függ a pszichés állapottól sem. Általános, egyenlő és feltétlen. Ez egy elvont és absztrakt jogi kategória, és nem csak az ember sajátja. A polgári jog fejlődése révén az állam, mint vagyoni jogviszonyok alanya, továbbá az általa elismert szervezetek jogalanyként jogképesek.

Ezzel szemben cselekvőképésnek csak az a természetes személy tekinthető, aki szellemileg érett és egészséges; tehát semmilyen betegség nem gátolja ésszerű akarat-elhatározás, valamint annak megfelelő magatartás kialakításában. Ezért önállóan, vagy az általa választott képviselő útján tehet és fogadhat el bármilyen jognyilatkozatot. Főszabály szerint mindenki cselekvőképés a magyar jogban. Bármilyen szintű megvonása – így a korlátozottan cselekvőképessé vagy cselekvőképtelenné nyilvánítás – csak törvényileg, illetve bírói úton történhet. Itt az életkor és az elmebeli állapot a meghatározó. Az előbbi alapján maga a Ptk.¹ sorolja az embereket a cselekvőképesség különböző fokozataiba; az utóbbi jelentőséget a gondnokság alá helyezés során kap, hiszen ez dönti el, hogy valakit a bíróság cselekvőképességet kizáró vagy korlátozó gondnokság alá helyez-e.

A fentiekől el kell határolnunk a perbeli jog- és cselekvőképességet. Ezek az anyagi jogi kategóriákon alapulnak, de nem esnek velük teljesen egybe. A perbeli jogképesség tágabb kört foglal magában, elsősorban a jogi személyek tekintetében. A bírói gyakorlat és egyes törvények ruháztak fel különböző szervezeteket perbeli jogalanyisággal. (Például így lett fél az adatkezelő,² a közigazgatási szerv,³ vagy a sajtószerv⁴ is bizonyos eljárásokban.) Mindezt azért, hogy ne legyenek – jogképesség hiányában – érvényesíthetetlen magánjogi igények. A perbeli cselekvőképesség szintén csak az emberhez kapcsolódhat. Az ezzel rendelkező fél önállóan vagy az általa választott képviselő útján végezhet eljárási cselekményeket. Lényeges különbség ellenben

¹ 1959. évi IV. törvény a polgári törvénykönyvről.

² 1992. évi LXIII. törvény 17. §, 21. §.

³ 1952. évi III. tv. 327. § (4) bekezdés.

⁴ 1952. évi III. tv. 343. § (3) bekezdés.

az anyagi jogi megfelelőjéhez képest, hogy korlátozott perbeli cselekvőképesség nem létezik.⁵ A cselekvőképtelenek és a korlátozottan cselekvőképesek perbeli cselekvőképességgel – bizonyos kivételekkel – nem rendelkeznek. E rendhagyó szabályok mindig a hatályos jog függvényei.

A jogirodalomban még találkozhatunk olyan kategóriával is, mint a beleegyezési képesség. Elsősorban a károkozásba való beleegyezés vonatkozásában alkalmazzák, ahol az érvényes beleegyezés megtörténte kizárja a jogellenességet és a kártérítési igényt. A gyakorlatban az orvosi beavatkozással kapcsolatban vet fel problémákat. Míg a magyar jogban meglétének vizsgálata a cselekvőképességhez igazodik, addig például a német jog különbséget tesz a jogsértés tárgya szerint. Vagyoni jogok megsértése esetén marad a cselekvőképesség, mint mérce. A személyiségi jogsértéskor viszont az ún. természetes belátási képesség kategóriáját hívja segítségül, „[...] amely olyan ésszerű, értelmi és erkölcsi érettséget feltételez, ami lehetővé teszi, hogy az érintett a beavatkozás jelentőségét és horderejét felismerje, továbbá olyan ítélőképességet is, amely ahhoz szükséges, hogy az érveket és az ellenérveket mérlegelje, és hogy ennek megfelelően cselekedjék.”⁶ Két ponton tér el a cselekvőképességtől. Egyrészt meglehetősen szubjektív, másrészt mindig egy adott jogeset keretében merül fel.

A vétőképesség a károkozásért való helytállást jelenti. Hasonlóan a beleegyezési képességhez ez is mindig az adott ügyben vizsgálandó, szubjektív, csak természetes személyekkel kapcsolatban alkalmazható. A Ptk. nem határozza meg a fogalmát, annyit mond mindössze, hogy akinek a belátási képessége hiányzik vagy fogyatékos, felelősségre nem vonható. Megítélésében tehát a szakaszosság teljesen hiányzik. Így előfordulhat az, hogy valakit cselekvőképességet korlátozó vagy akár kizáró gondnokság alá helyeztek, mégis van vétőképessége. Hiszen minél megszokottabb környezetben és eszközökkel történik a károkozás, annál alacsonyabb szintű belátási képesség elég a vétkekesség megállapításához.

2. A gondnokág alá helyezési eljárás, mint személyállapot per

Személyi állapotnak az ember személyi minőségét és családi kapcsolatait meghatározó, jogilag releváns tényezők összességét nevezzük. Legfontosabb elemeinek a jog- és cselekvőképességet, az állampolgárságot, a családi jogállást, valamint ezeknek az állam részéről történő elismerését és nyilvántartását tekintjük. Nyilvánvaló, hogy ez egy komplex fogalom, amely igen széles kört foglal magában, és csak egy részének védelme vagy megváltoztatása tartozik jogi (közigazgatási vagy bírói) útra.

A státuszperekben a bíróság polgári peres vagy nemperes eljárásban jár el. Peres útra tartozik többek között a házassággal, a származás megállapításával, a szülői felügyelettel valamint a gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos igények tisztázása. Az előbb kiemelték a Pp.⁷ különös részében kaptak helyet, annak a személyállapot

⁵ BH 1992. 107.

⁶ DÓSA ÁGNES: A cselekvőképesség és a gondnokság szabályozásának problémái a hatályos magyar jogban. In HARMATHY ATTILA (szerk.): *Jogi tanulmányok*. Budapest: ELTE-ÁJK, 1999, 15.

⁷ 1952. évi. III törvény a polgári perrendtartásról.

perek csoportját alkotva. A más, témájukban hasonló eljárásokat a Pp. más részei, illetve egyéb jogszabályok (pl. a Csjt.⁸) rendezik. A státus, az emberi méltóság, továbbá a házasság és a család intézményének megóvásához fűződő társadalmi érdek megköveteli a speciális szabályokat.

Régóta léteznek közös pontok a státuspereknél. Hagyományosan a következő jogi jellemzőket sorolják ide: kizárólagos joghatóság, jogalakító ítéletek és a keresetindítás korlátozottsága. Ezek mindegyike fellelhető a XX. század második felének magyar jogszabályaiban, igaz, az évek során kisebb-nagyobb változások következtek be a részletszabályokban.

Kizárólagos joghatóság alapján az állam az eljárás jogát saját maga számára tartja fenn. Az államok törekednek arra, hogy az állampolgáraikat alapvetően érintő jogviták elrendezésében (is) megtartsák szuverenitásukat. Ezért mondta ki a Ppé.⁹, hogy ha külön törvény vagy a magyar állam által kötött nemzetközi megállapodás másként nem rendelkezik, a magyar bíróságok joghatósága kizárólagos a magyar állampolgár személyállapotára vonatkozó perben. Ezt a fenntartást jogunk egyoldalúan mondta ki. Külföldiek esetén viszont nem volt olyan tételes szabály – kivéve természetesen a nemzetközi szerződéseket, amely a magyar bíróságok eljárását kizárta volna. Ezen a téren a bírói gyakorlatnak kellett irányelveket és határokat alkotnia.¹⁰ Nem véletlen a szokásjog ilyen erőssége nemzetközi magánjogunkban, hiszen ez tette ki e jogterület fő anyagát egészen az Nmjt.¹¹ megszületéséig.

Az Nmjt. is fenntartotta a korábbi koncepciót azzal, hogy törvényileg szabályozta, pontosan mely esetekben kizárt illetve kizárólagos a magyar joghatóság, leszűkítve ezzel a bírói gyakorlat szerepét. Így főszabály szerint magyar állampolgár személyi állapotát érintő eljárásban magyar bíróság vagy más hatóság minden esetben eljárhat. Külföldi személy ügyében pedig csak akkor, ha a fél lakóhelye vagy szokásos tartózkodási helye belföldön van. Nem lehetséges azonban a gondnokság alá helyezési eljárást Magyarországon külföldi állampolgár, illetve olyan magyar állampolgár esetében lefolytatni, akinek a gondnokság alá helyezése, illetőleg gondnokság alá helyezésének megszüntetése iránt külföldön indul eljárás, és a gondnokság alá helyezendő, illetőleg gondnokság alatt álló fél lakóhelye vagy szokásos tartózkodási helye az eljáró bíróság vagy más hatóság államában van.

A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a Magyar Köztársaság által kötött nemzetközi szerződések felülírják a magánjogi kódex rendelkezéseit. Azok között is a kétoldalú megállapodások általában megelőzik az ugyanarra a kérdésre irányadó többoldalú egyezményeket.

„A státusperben hozott ítéletek konstitutív természetűek, azaz jogviszonyt vagy jogállapotot változtatnak meg.”¹² Szemben a vagyoni jogi perekkel, ahol általában a feleket bizonyos magatartásra kötelezik, itt maga az ítélet hozza létre, változtatja meg, vagy

⁸ 1952. évi IV. törvény a házasságról, családról, és gyámságról.

⁹ 1952. évi 22. törvényerejű rendelet a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény hatálybaléptetéséről és végrehajtásáról, 15. §.

¹⁰ BECK SALAMON – NÉVAI LÁSZLÓ (szerk.): *Magyar polgári eljárásjog*. Budapest: KJK, 1962, 392.

¹¹ 1979. évi 13. törvényerejű rendelet a nemzetközi magánjogról.

¹² KENGYEL MIKLÓS: *Magyar polgári eljárásjog*. Budapest: Osiris, 2001, 394.

szünteti meg a jogviszonyt. Gondnokság alá helyezés során, a bíróság jogalakító döntése folytán válik valaki cselekvőképtelenné, vagy korlátozottan cselekvőképessé, esetleg újból cselekvőképessé. (Kivételesen a személyállapotú perek között is előfordulhat megállapító ítélet, pl. házasság érvényességének vagy létezésének vizsgálatakor.)

A jogszabályok csak meghatározott személyek számára engedik meg a perindítást a személyállapotú jogvitákban. Mivel ezek olyan személyes kérdések, amelyekhez egyrészt illetéktelenek semmi közük, másrészt csak az érintettek tudják, tudhatják, hogy szükséges-e, akarják-e az eljárás elindítását. A Csjt.¹³ alapján a gondnokság alá helyezést a gondnokság alá helyezendő személy házastársa, egyenes ági rokona, a gyámhatóság és az ügyész kérhette. A jogosultak köre változatlanul került tovább a Ptké-be¹⁴. A Pp. hatályba lépésétől érvényes viszont az, hogy a jogszabályokban meghatározottakon kívül senki, még az érintett sem kérheti saját maga gondnokság alá helyezését, sőt még a törvényes képviselője sem. Kivétel ez alól természetesen, ha a képviselő egyúttal egyenesági rokon vagy házastárs. Házastárs esetében a keresetindítási jog nem az együttélés tényéhez, hanem a házasság fennállásához kötődik. Tehát a különélő házastárs is elindíthatja az eljárást.

Az ügyész és a gyámhatóság azért (is) kaphatott keresetindítási jogosítványt, mert célszerű megfelelően szélesben meghatározni azon személyek körét, akik az érintett védelme érdekében meghozandó intézkedéseket kezdeményezhetik. Esetenként szükséges lehet a hivatalból való perindítás. Mindezek okán a gyámhivatal illetve az ügyész csak a hivatalos eljárásuk útján tudomásukra jutott ügyekben, továbbá akkor nyújtanak be keresetet, ha a többi jogosult személy nem indítja meg az eljárást, vagy nincs arra jogosult hozzátartozó.

Habár az ügyész a kezdetektől fogva saját jogon járhatott el a gondnoksági perekben, a polgári perekben betöltött helyzete és jogai hihetetlenül sokat változtak, nem utolsósorban a mindenkor uralkodó politikai elképzelések függvényében.

Az ötvenes években felállított szovjet típusú ügyészség jogosítványai szerfelett erősek voltak. Mi sem bizonyíthatja ezt jobban, mint az, hogy az 'állam és az egyes dolgozók érdekében' polgári pert indíthatott, illetve a megindított perben, annak bármely szakában s bármelyik fél érdekében fellephetett. Azzal együtt, hogy a Pp. több novellája igyekezett a hatalmát korlátozni, ez a rendszerváltásig nem sikerült. Az Alkotmánybíróság 1/1994. (I. 7.) határozata véget vetett az ügyészség polgári eljárásjogban szokatlan hatalmának, és az azt tükröző privilégiumainak.

A gondnokság alá helyezés megszüntetése és módosítása iránti pert a fenti jogosultak mindegyike mellett még a gondnokolt és a gondnok is megindíthatja. A gondnokság alá helyezés felülvizsgálata iránti eljárás lefolytatása végett azonban csak a gyámhatóság nyújthat be keresetet.

Ritkán fordult elő, hogy az eljárást indító fél nem a feljogosítottak valamelyike. Ez a hiba minden esetben a kereset elutasítását vonta maga után. Eleinte a Pp. 283. § (4) bekezdése, majd a VI. Ppn.¹⁵ óta viszont a Pp. 130. § (1) bekezdésének g) pontja

¹³ 1952. évi 23. törvényerejű rendelet a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény hatálybalépése és végrehajtása, valamint a személyi jog egyes kérdéseiről, 28. §.

¹⁴ 1960. évi. 11. törvényerejű rendelet a polgári törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról.

¹⁵ 1995. évi LX. törvény a polgári perrendtartás módosításáról.

alapján utasította el a keresetet az eljáró bíróság. Ugyanezen okból, a tárgyalási szakban az eljárás megszüntetésének van helye.

A Pp. még négy olyan eljárásjogi intézményt szabályoz,¹⁶ amelyek közül egynek sem engedélyezi az alkalmazását a IV. rész személyállapoti jogvitáiban. Ezek a következők: szóbeli kereset azonnali tárgyalása, szóbeli kereset alapján a tárgyalás azonnali kitűzése, egyezségi kísérletre idézés, valamint az az eset, amikor a felek idézés nélkül, egyezségkötés céljából jelennek meg a bíróság előtt. Tény, hogy nem mindegyikük szerepelt az eredeti kódex-szövegben, de a Pp. későbbi módosításai¹⁷ gondoskodtak a hiányzó jogi megoldások bevezetéséről.

Jóllehet nem tartoznak a státuszperek megszokott tulajdonságai közé a felsorolt jellemzők, mégis szükséges őket megemlíteni. Hiszen azt támasztják alá, hogy vannak az eljárás gyorsításának érdekében és a felek akaratának való maximális megfelelésen túl olyan célok, melyek érvényre juttatása a polgári eljárásjognak (is) feladata. Így ha emberi sorsokról dönt a bíróság, a jogalkotó elengedhetetlen kötelessége ehhez a megfelelő mennyiségű időt biztosítani.

III. A gondnoksági perek egykor és ma

1. Jogtörténeti háttér

Az 1930-as években előretörő, szélsőségesen nacionalista jogalkotás után a háború éveit, majd az azt követő politikai harcok okoztak zűrzavart a magyar jogrendszerben. A különböző politikai csoportok saját érdekeiknek megfelelően, úgy 'formálták át' a hazai jogszolgáltatást, hogy az 1940-es évek végére a korábbi rendszerből csak egy kaotikus jogszabályhalmaz maradt.

1947 után Magyarországon kivétel nélkül érvényesültek a szovjet jogi elképzelések, nyilvánvalóan a rezsim politikai céljait szolgálva. Így az 1949-ben megszületett alkotmány¹⁸ egyedüli funkciója a hatalom legalizálása lett. A fontos garanciális szabályok vagy nem kerültek bele az alaptörvénybe, vagy egyszerű kijelentésekké degradálódtak, s ezáltal az igazságszolgáltatás ma már alapvetőnek tekintett elemei (mint pl. a független bíróság) tűntek el.

A változások, illetve a változtatások leginkább a közjog, a közigazgatási jog, a büntetőjog és a büntető eljárásjog területét érintették, de a civilisztika sem kerülhette el az átalakításokat. A magánjog megnevezést elhagyták, hiszen ennek a jogágnak is a 'köz' érdekét kellett szolgálnia. Így arra a területre, amely a klasszikus magánjogból megmaradt, a polgári jog kifejezést használták. A lecsökkent terjedelmű joganyag elsősorban az állampolgárok életviszonyait volt hivatott szabályozni, a szocializmusbeli csökevényes gazdasági életre pedig elég volt az, amit az előző korszakból 'átmentettek' a jogalkotók.

¹⁶ 1952. évi III. törvény 127. §.

¹⁷ 1954. évi VI. törvény, a polgári perrendtartás módosításáról, 1957. évi VIII. tv. a polgári perrendtartás módosításáról.

¹⁸ 1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság alkotmányáról.

„Az 1945 után kiszélesedő kommunista befolyás a perjogok vonatkozásában, ha lehet, még nyilvánvalóbb formában érezte jelenlétét, mint a jog többi zónájában. A per és az azt körülölelő eljárás keretében találkozott ugyanis a legdirektebb formában a polgár a hatalommal.”¹⁹ A polgári eljárásjogot kor jogalkotói tudatosan elszűrkítették, és szűk területre szorították vissza.

Habár a szocializmus határozottan a jog elhalását hirdette, furcsa módon ez az időszak lett a magyar jogtörténetben az, amelyben a jelentős jogágak nagy törvénykönyveit létrehozták, méghozzá rövid idő alatt. S bár a rendszer kodifikátorai nem értékelték nagyra a törvényi szabályozást, de a formai tökéletesség érdekében a kódexeknek mégis ilyen formát adtak. 1952-ben megszületett a Pp., majd elkészült a Csjt. is. 1960. január elsejétől hatályba lépett az első Ptk.; így megtalálható volt a gondnokság alá helyezéshez szükség szinte összes jogszabály, egymással összhangban, a kor szellemének és elvárásainak megfelelően.

Ezen időszak elemzése kapcsán fontos megemlíteni, hogy a tárgyalandó jogforrások a legkeményebb, Rákosi Mátyás neve által fémjelzett diktatúra idején születtek. Így a Pp., bár részleteiben hordozta még a régi kódex átmenthető elemeit, tagadhatatlanul az 1923. évi szovjet perrendtartás hatása alatt állt. A törvénykönyv szocialista jellege leginkább az alapelvekben érhető tetten. Nem véletlenül éppen ezeket méltatták oly sokan a korabeli jogirodalomban, ‘szemérmesen hallgatva’ a régi és az új kódex között fellelhető hasonlóságokról.

Tény, hogy alapelvekre nagy szüksége van minden jogalkalmazónak. Általános vezérfonalat adnak, és szakmai követelményekkel, jogi értékekkel, illetve – kedvező esetben – morális tartalommal töltik meg a paragrafusokat. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a szovjet jogszabályokból kínzó precizitással átmásolt elvek vagy csak szép szavak maradtak, vagy csökevényes, kiüresített formában léteztek, hiszen mindössze annyira érvényesülhettek, amennyire egy totalitárius államban lehetett. Ez alól kivételként talán az anyanyelv használatához való jogot, a társasbíráskodást és az ülnökrendszert említhetnénk. Mivel fontos újítás volt, ezért nem haladhatunk el amellett, hogy a Pp. a bíróság fő feladatává az anyagi igazság kiderítését tette. Bár első hallásra semmi baj nincs ezzel a szabállyal, de általa is sérült a felek rendelkezési joga valamint a kereseti kérelemhez való kötöttség elve, mivel ezzel jelentős mértékben megnőtt a bíró szerepe, kitágultak a jogkörei a felek autonómiájának rovására, amit sajnos más szabályok is alátámasztottak.

Alapvető változás jelentett még az ügyvédkényszer megszüntetése, az egyfokú perorvoslati rendszer bevezetése, továbbá az ügyész szerepének megnövelése a polgári perjog területén.

Az ‘újdonságok’ méltatása, és az alapelvek kultikus tisztelete az ötvenes években alábbhagyott, és a hangsúly mindinkább a törvényesség, az igazságosság, és az objektív igazság kérdéseire terelődött át. A hetvenes években érték meg a feltételek a bírói-ügyészi túlsúly enyhítésére, a felek perbeli helyzetének, önállóságuk és felelősségük növelése érdekében történő javítására. Ekkorra tehető a modern technikák bírósági eljárásokba való bevezetése is. Később a hatékonyság hangsúlyozása vált rendkívül fontossá.

¹⁹ MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar Jogi Történet*. Budapest: Osiris, 1999, 395.

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján több alkalommal módosították a Pp-t azért, hogy sok régi, alkotmányellenes, a nemzetközi egyezményekkel ellentétes rendelkezést eltávolítsanak, és helyükre újakat tegyenek. A későbbiekben a bíróságok fő feladatává a jogvita semleges eldöntését, s nem az igazság minden áron, esetleg a felek akarata ellenére való kiderítését tették. Ezenkívül az eljárás gyorsítása is a kitűzött célok közé került. A kilencvenes évek vége az igazságügyi szervezeti reform miatt hozott változásokat.²⁰

2. A szabályozás fejlődése

2.1. A gondnokság alá helyezés szabályozásáról

A cselekvőképességre és a gondnokság alá helyezésre számos egymással szorosan összefüggő jogszabály vonatkozik. Ezek többségét az ötvenes években fogadták el. Így a Pp-t, az azt hatályba léptető, és számos vegyes (pl. joghatósági) rendelkezést tartalmazó Ppé-t, az anyagi szabályokat rögzítő Csjté-t, a gondnok működését rendező Csjt-t, és a nemperes eljárásokkal foglalkozó 105/1952. MT. rendeletet kell kiemelniük. Az 1960-ban hatályba lépő Ptk. és a hozzá kapcsolódó Ptké. nagyon sok, elsősorban Csjté-ben foglalt szabályt helyezett hatályon kívül. A gondnokság alá helyezés folyamatának számos pontján meghatározó szerep jutott és jut a gyámhivataloknak, a kórházaknak, továbbá a pszichiátriai intézeteknek, amelyek tevékenysége a közigazgatás területére esik, ezért ennek ismertetésére – a dolgozat jellegére és határaitra tekintettel – nem kerül sor.

A fenti jogszabályok jelentős hányada évtizedekig hatályban volt akár módosításokkal, akár azok nélkül. Habár találhatunk újabb rendelkezéseket is, bátran kijelenthetjük, hogy e joganyag nagy része már a rendszerváltáskor elavult volt. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy az 1990-es évektől más, a demokrácia, jogállamiság elveinek megfelelő szemlélet hódított teret. De az új jogszabályok a gondnoksággal foglalkozó joganyagra csak érintőlegesen hatottak ki.

Talán a téma periférikus, kevésbé népszerű volta okozta azt, hogy míg a nyugat-európai államokban már a hatvanas években megkezdődött a szabályozás újragondolása, addig Magyarországon erre csak a kilencvenes évek vége felé került sor. 2001. novemberében lépett életbe a gondnokságot új szemlélettel közelítő törvény.²¹ Ezért lett ez a dátum a választóvonal a joganyag tárgyalása során.

2.1.1. A gondnoksággal kapcsolatos perek köre

A gondnokság alá helyezés a Pp. XVIII. fejezetébe került. A gondnoksági perben a XV. fejezet, a házassági perek szabályai kettős eltéréssel voltak alkalmazandók. Egyrészt a legspeciálisabb előírásokat tartalmazó gondnoksági fejezet kifejezetten kiemelte a mellőzendő rendelkezéseket, másrészt a jellegüknél fogva fel sem merülő

²⁰ KENGYEL MIKLÓS: Külföldi hatások a XX. századi magyar polgári eljárásjogban. In *Magister artis boni et aequi. Studia in honorem Németh János*. Budapest: Eötvös Kiadó, 2003.

²¹ 2001. évi XV. törvény a cselekvőképeség és gondnokság problematikáját megújító, a cselekvőképességgel, gondnoksággal összefüggő egyes törvények módosításáról.

paragrafusokat kellett figyelmen kívül hagyni. Az általános részt a törvény tehát csak akkor engedte érvényesülni, amikor a XVIII. illetve a XV. fejezet különleges eljárási szabályai másként nem rendelkeztek.

Az eredeti eljárásjogi kódex a gondnokság alá helyezésnek kétfajta módját szabályozta: egy peres és egy nemperes eljárásban eldöntendő. Az akkor kodifikált peres út a ma hatályos rendelkezések alapja lett.

A gondnoksággal kapcsolatos pereknek a törvény három típusát ismerte.

1. A cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezés iránti per.

Amíg az anyagi rendelkezéseket a Csjt. írta elő, addig a bíróság azt a nagykorú személyt helyezte cselekvőképességet kizáró gondnokság alá, akinek az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége – elméleti állapota, siketnémaságából eredő szellemi fogyatkozása, vagy valamilyen kóros szenvedélye miatt – tartósan, vagy időszakonként visszatérően nagy mértékben csökkent. A Ptk.-beli szabályok annyiban korszerűsítették a polgári jogi feltételeket, hogy a siketnémaság kifejezést elhagyták, jelezve, hogy a szellemi fogyatékoság többféle okból alakulhat ki.

2. A cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezés iránti per.

A Ptk. régi 16. § (2)²² bekezdése alapján cselekvőképességet kizáró gondnokság alá azt a személyt helyezték, akinek ügyei viteléhez szükséges belátási képessége elméleti állapota, vagy szellemi fogyatkozása miatt állandó jelleggel teljesen hiányzott. Az előző ponthoz hasonlóan, a Csjt.-beli szabályokhoz képest mindössze annyi lényegi változás történt a Ptk. bevezetésével, hogy a siketnémaság szó itt sem szerepelt többé.

3. A gondnokság alá helyezés megszüntetése iránti per.

A Ptké. 13. § (1) bekezdése gyakorlatilag megismételve a Csjt.-ben foglaltakat kimondta, hogy a bíróság a gondnokság alá helyezést megszünteti, ha elrendelésének oka már nem áll fenn. A Ptk. a per lényegét ugyan megjelölte azzal, hogy a gondnokság megszüntetésével a cselekvőképtelen személy cselekvőképességét visszanyeri,²³ ám ennél többet nem mondott.

2.1.2. Hatáskör, illetékesség, az eljáró bíróság

Az ilyen típusú ügyek, mint személyállapoti perek, a megyei bíróság hatáskörébe tartoztak. Később a II. Ppn.²⁴ áthelyezte őket a megyei bíróság székhelyén működő járásbíróhoz. (Budapesten a Pesti Központi Kerületi Bíróság (PKKB) volt az illetékes.) Az áthelyezést szükségessé tette a jogvitának az érintettekhez való közelítése, a gyors intézkedés követelménye, valamint nem utolsósorban a Legfelsőbb Bíróság munkaterhének csökkentése. De a hatáskör-módosítások ezzel még nem értek véget. Az 1961-es módosítás nyomán ezek a perek egészen a járások megszüntetéséig a járásbíróhoz, utána, pedig a városi (kerületi) bíróság elé kerültek.

Az általános illetékességi szabályok a gondnoksági perekben is alkalmazandók azzal, hogy a státusperekre vonatkozó kizárólagos joghatóság érvényesüléséért egy

²² Hatályon kívül helyezve: 2001. november 1-jétől.

²³ 1959. évi IV. törvény 16. § (4) bekezdés (hatályban: 1978. március 1.–2001. november 1.).

²⁴ 1957. évi VIII. törvény a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról.

kisegítő illetékességi rendelkezést iktatott be a jogalkotó. Eszerint ha a 29. § alapján nem volna illetékes belföldi bíróság, a perben a budapesti megyei bíróság járt el. Ezt a II. Ppn. két ponton módosította. Egyrészt a PKKB elé került az eset, ha egyébként nem lett volna illetékes belföldi bíróság, másrészt a gondnokság alá helyezés megszüntetésére irányuló per kizárólagos fórumává a gondnokságot elrendelő bíróság vált.

A változások az eljáró bíróság összetételét sem kerülték el. Eredetileg a tanács másodfokú bíróságként egy szakbíróból mint elnökből, továbbá egy szakbíróból és egy népi ülnökből állt. Az I. Ppn.²⁵ három hivatásos bírót alkalmazott másodfokon, de mivel a II. Ppn. a gondnoksági ügyeket áttette első fokra, 1958-tól már egy hivatásos bíróból, mint elnökből és két népi ülnökből álló háromtagú tanácsok jártak el. A VII. Ppn.²⁶ azonban az egyesbíráskodást tette főszabállyá.

2.1.3. A felek és perbeli helyzetük

A keresetindítás korlátozottságáról és az arra jogosult személyek köréről már volt szó. De két, a mai napig érvényes kiegészítést mindenképpen kell tennünk.

Mivel az egyenesági rokonok is indíthatnak gondnoksági pert, ezért szükséges érinteni az örökbefogadás kérdését. Az örökbefogadás az örökbefogadó és az örökbefogadott között eleinte kizárólag szülő – gyermek viszonyt létesített, majd 1960-tól már az örökbefogadó rokonaival és az örökbefogadott leszármazóival szemben is létrehozta a hozzátartozói kapcsolatokat.²⁷ Így ha létrejött az egyenesági kapcsolat, ők is jogosultak lettek a perindításra.

E perfajta időtálló különlegessége még az alperes személyének korlátozottsága. Hiszen a gondnokság alá helyezési per kizárólag az ellen indítható meg, akinek a cselekvőképességét kizárni, vagy korlátozni szeretnék. A gondnokság alá helyezés megszüntetése iránti eljárást pedig azzal szemben kell indítani, akinek keresete folytán a bíróság a gondnokságot elrendelte, ha pedig a gondnokság megszüntetését ez kéri, a gondnokolt ellen; ha az, akinek keresete folytán a bíróság a gondnokságot elrendelte, meghalt, ismeretlen helyen vagy külföldön tartózkodik, a keresetet a bíróság által ki-rendelt ügygondnok ellen kell indítani.²⁸ Cselekvőképességet kizáró gondnoksági per alperese kiskorú személy is lehet. Az ítélet jogerőre emelkedésével a kiskorú cselekvőképételenné válik, de a gondnokság alá helyezés hatálya a nagykorúság elérésével áll be.²⁹

Az, hogy a jogszabályok ilyen erősen behatárolják a felek kilétét, természetesen nem jelenti azt, hogy jogaikat kötelesek személyesen érvényesíteni. Bármelyik jogosult kihasználhatta a jogrendszer által biztosított képviseleti lehetőségeket. Pozitívuma a korábbi szabályozásnak, hogy a fél bárkit választott a képviseletére, az arról szóló a meghatalmazáson – 1973-tól csak a nem ügyvéd részére adotton – a fél alá-írását vagy kézjegyét közjegyzőileg hitelesíteni kellett.

²⁵ 1954. évi VI. törvény a polgári perrendtartás módosításáról.

²⁶ 1997. évi LXXII. törvény a polgári perrendtartás módosításáról.

²⁷ 1952. évi IV. törvény 51. § (1) bekezdés.

²⁸ 1952. évi III. törvény 312. § (1) bekezdés.

²⁹ BH 1985. 308.

A státuszperekben elbírálandó legszemélyesebb jogviszonyok megkövetelik a személyes, de nem okvetlenül képviselő nélküli érdekérvényesítés lehetőségét. Erre tekintettel a törvény több ponton is támogatja az eljárás alanyainak személyes perbeli részvételét. Valószínűleg a céljuk miatt van ezen szabályok egy része mind a mai napig életben.

A gondnokság alá helyezést kimondó ítélet jogerőre emelkedéséig az alperest cselekvőképessé kell tekinteni. A perben a korlátozottan cselekvőképes személy is teljes perbeli cselekvőképességgel rendelkezik. Ez mindegyik fél részére biztosítja a személyes eljárás lehetőségét, valamint azt, hogy perbeli cselekményeket végezhesen, képviselétével meghatalmazottat bízhatson meg.

A Pp. házassági perekre vonatkozó 278. §-a azonban éles különbséget tett a házastárs és a keresetindítási joggal rendelkező egyéb személyek között. Ennek oka, hogy a Csjt. 19. §-a a házassági bontóperben a korlátozottan cselekvőképes házastársnak megengedi a törvényes képviselő hozzájárulása nélküli perindítást. A korabeli kommentárok szerint azonban nem volt olyan szabály a gondnoksági perben, amely az önálló perindítást bármelyik hozzátartozónak megengedte volna, és persze a jogsultak közti különbségtétel sem érvényesült.

A cselekvőléptelen fél nem rendelkezett perbeli cselekvőképességgel, így az eljárásban csak törvényes képviselője útján vehetett részt. De ha a törvényes képviselő érdekellentét, vagy bármilyen más okból nem járhatna el a Ptk. és a Ptké. rendelkezéseinek értelmében, a gyámhatóság az érintett részére eseti gondnokot rendel kérelemre vagy hivatalból is.

A felek az ügyvédkényszer megszüntetése miatt egyedül is eljárhattak. De, hogy a 'paragrafusok között járatlan' fél ne maradjon jogi segítség nélkül, minden felet, majd a Pp. 1973-as módosítása után csak a jogi képviselő nélkül eljárót muszáj volt a bíróságnak – a szükséges mértékben – kioktatnia. 1995-től azonban már csak perbeli jogairól és kötelességeiről kellett felvilágosítania a meghatalmazott nélküli felet. Miután 2000-től már nem az igazság kiderítése, hanem a természetes személyek és más személyek vagyoni és személyi jogaival kapcsolatban felmerült jogviták bíróság előtti eljárásban való pártatlan eldöntése lett a Pp. fő célja, a tájékoztatási kötelezettség – bár szövegében lényegében változatlan maradt, tartalmában szűkebb lett.

A felek helyzetének ismertetéséhez hozzátartozik rendelkezési jogkörük leírása is. Ugyanis polgári eljárásjogi alapelvként ez fejezi ki legjobban „a feleknek és a bíróságnak a per tárgyához való viszonyát.”³⁰ A második világháború után hazánkban a rendelkezési elv szocialista értelmezése volt az egyeduralgó. Ez gyakorlatilag azt eredményezte, hogy megszűnt a felperes keresetindítási monopóliuma, a felek leglényegesebb rendelkező cselekményei bírói kontroll alá kerültek, valamint az ügyész perbelépesi illetve fellépesi jogai tovább növelték a felek és a hivatalos szervek közti egyensúlytalanság mértékét.

A gondnoksági perben viszont ez a megcsorbított rendelkezési jogosultság sem érvényesülhetett maradéktalanul. A házassági perekből átvett szabályok alapján azok az általános részbeli paragrafusok, amelyek a jogról való lemondásnak, az elismerésnek

³⁰ KENGYEL (2001) i. m. 77.

és a beismerésnek, illetőleg 1958-tól mindkét fél egyező, vagy az egyik fél az ellenfél által kétségbe nem vont előadásának a hatályát határozták meg, nem voltak alkalmazhatók.

Ugyanakkor az elállási jog a hatályos szabályokhoz hasonlóan alakult. Így a felperes a keresetétől az eljárás bármely szakában, az alperes hozzájárulása nélkül is elállhatott. A II. Ppn. egy jogtechnikai jellegű kiegészítéssel pontosította a XV. fejezet megfelelő bekezdését.³¹ Ha a felperes a keresetétől még az ítélet jogerőre emelkedése előtt, de az első fokú eljárás befejezése után állt el, az ítéletet az elsőfokú bíróság helyezte hatályon kívül. Ellenben ha az iratokat fellebbezés miatt már felterjesztették, akkor a másodfokú bíróság járt el.

A rendszerváltást követően azonban az Alkotmánybíróság 1/1994. (I. 7.) határozatában kijelentette, hogy a rendelkezési jog, mint az önrendelkezés alkotmányos jogának eljárásjogi aspektusa, magában foglalja azt a jogosultságot is, hogy a fél a perbe vitt anyagi és eljárási jogaival szabadon rendelkezzen. A félnek szintén szabadságában áll a peranyag 'szolgáltatásában' való döntés. Az VII. Ppn. és a VIII. Ppn.³² az alkotmányos elveknek megfelelően átalakították a rendelkezési jog szabályozását, amely ma sem teljesen korlátlan. Egyrészt egy másik eljárásjogi alapelvvel, a jóhiszemű joggyakorlással összhangban érvényesülhet, másrészt a törvényben meghatározott esetben korlátozható. Utóbbira példa a gondnokság alá helyezési eljárásban is alkalmazott rendelkezés, amely a bíróság számára megengedte az általa szükségesnek tartott bizonyítás hivatalból történő elrendelését.

3. A gondnokság alá helyezési eljárás lefolytatása

A most tárgyalandó eljárásjogi jogintézmények mindegyikéről elmondható, hogy lényegében változatlan a Pp-beli szabályozásuk 1952 óta. A különleges állandóság alapvető oka a gondnoksági perek személyállapotí, azon belül is annak legszemélyesebb jellegetében rejlik.

3.1 Változások a felek személyében

A gondnokság alá helyezési perekben beavatkozásnak nincs helye. Pertársaság akkor jöhet létre, ha több jogosult együtt indítja meg a gondnoksági pert, vagy pedig a jogosult által megindított perbe más jogosult a felperes pertársaként belép. Csak felperesi, azon belül csak egységes pertársaság jöhet létre. Egyrészt az alperesi pertársaság fogalmilag kizárt, másrészt olyan jogviszonyról születik határozat, amely csak egységesen dönthető el, hiszen a meghozott ítélet kétségtelenül mindenkivel szemben hatályos. Emellett a gondnokság alá helyezés tényét más perben vagy hatósági eljárásban vitatni nem lehet. Pertársaság abban az esetben is létrejön, ha az ügyész indította az eljárást, és mellette más lépett be, illetve fordítva. A fél és az ügyész között

³¹ 1952. évi III. törvény: 284. § (2) bekezdés.

³² 1999. évi CX. törvény az Országos Ítéletábrta székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról.

pertársaság fő szabály szerint nem jöhet létre, de ez egy rendhagyó eset, hiszen az ügyész is nevesített jogosult az anyagi jogi szabályokban.

Ugyancsak az általánostól eltérően kell kezelni a jogutódlás kérdését. A gondnoksági per jogosultja és alperese között – az esetleges rokoni kapcsolaton kívül jogviszony tulajdonképpen nincs. Az is „[...] tény, hogy a keresetindítás joga nem jogosultról jogosultra száll, hanem valamennyi jogosultat a törvény értelmében egyenlően megilleti. Éppen ezért vitatható akármelyik jogosultnak felperesként való perbevonása is.”³³ A felperesek közötti jogutódlás helyett célszerűbb megoldás az, hogy a keresetindító halála folytán félbeszakadó perbe más jogosult belépjen, és azt folytassa. A gondnokság alá helyezendő személy halála okán jogutód perbevonása szintén lehetetlenség. Ekkor ugyanis maga az eljárás válik tárgyalanná, és a bíróságnak kötelessége azt megszüntetni.

3.2. A kereset

Egyetlen jogszabály sem rendelkezik perindítási határidőről, ezért a gondnokság alá helyezés iránti per bármikor megindítható. A ‘határtalanság’ indoka kézenfekvő: egyrészt soha nem lehet tudni, mikor lesz valakinek szüksége a jog ilyen típusú védelmére, másrészt bárki, bármikor kerüljön is ilyen helyzetbe, cselekedni érte talán sosem késő.

A gondnokság alá helyezési per megindításához a keresetlevélnek a kötelező tartalmi elemeken kívül többlet-kellékekkel kellett rendelkeznie. Közölni kellett a bírósággal a szükséghez képest azokat az adatokat is, amelyekből a keresetindításra való jogosultságot meg lehetett állapítani. Az ezeket bizonyító okiratokat mellékelni kellett, de az I. Ppn. úgy módosította ezt a kötelezettséget, hogy ha ezek az adatok személyigazolvánnyal igazolhatók voltak, akkor erre elég volt a keresetben utalni. A gyámhatósági eljárást szabályozó, egymást váltó rendeletek a közigazgatási szerv által előterjesztett keresetben feltüntetendő információkra még további feltételeket szabtak.

A keresetek összekapcsolásának lehetőségét szűken szabályozta a XVIII. fejezet.³⁴ Két esetben engedte az egyesítést: csupán ugyanazon személy gondnokság alá helyezésére, vagy szülői felügyeletének megszüntetésére irányuló perben. Ugyanakkor a gyermek tartására és elhelyezésére irányuló kereset összekapcsolható volt az ugyanazon gyermekre vonatkozó szülői felügyeleti jog megszüntetését célzó keresettel.³⁵ Ezért nem ütközött semmilyen perjogi akadályba a gondnokság alá helyezés iránti perben az alperes gyermekének elhelyezése, tartása és a gyermek feletti szülői felügyeleti jog megszüntetése iránti igények együttes érvényesítése.

3.3. Eljárási cselekmények a keresetlevél benyújtása után

A szocialista polgári eljárásjog az egységes tárgyalási rendszert honosította meg hazánkban. „Az egységes tárgyaláson belül – az elvi egység megtörése nélkül – első

³³ SZILBEREKY JENŐ – NÉVAI LÁSZLÓ (szerk.): *A polgári perrendtartás magyarázata*. Budapest: KJK, 1976, 1442.

³⁴ 1952. évi III. törvény 306. §.

³⁵ 1952. évi III. törvény 302. § (1) bekezdés b) pontja.

és folytatólagos tárgyalást lehet megkülönböztetni.”³⁶ Az új szisztéma bevezetésében a korabeli jogirodalom az egyszerű és gyors pervitel biztosítékát látta, ugyanakkor nem adott magyarázatot arra, hogy a bíróság miért nem a perelőfeltételek vizsgálatával kezdi az eljárását. Így a tárgyalás előkészítése lett az a legkritikusabb eljárási fázis, amelyben eldöntésre került, hogy gátját állja-e bármilyen akadály a per lefolytatásának. Amennyiben ilyen pergátló tényező nem merült fel, az eljáró bíróságnak – többek között – a következő feladatokat kellett a gondnoksági perben megtennie.

Belátása szerint, a konkrét ügy körülményeinek mérlegelése folytán ügygondnokot rendelhetett ki gondnokság alá helyezendő személy érdekeinek védelmében. A bíróság a kirendelésről a tárgyalás kitűzésével egyidejűleg döntött. Az ügygondnok az alperes mellett, és nem helyette járt el, tehát a fél személyesen végezhetett perbeli cselekményeket, sőt akár képviselőt is fogadhatott.³⁷

Ha a gondnokság alá helyezés előfeltétele megfelelően valószínűsítve volt, a bíróság az alperest a tárgyalás kitűzésével egyidejűen, vagy a tárgyalás folyamán ideiglenesen gondnokság alá helyezhette. A határozatot a bíróság előzetesen végrehajthatónak nyilváníthatta, és ellene külön fellebbezéssel lehetett élni. Tulajdonképpen az ideiglenes intézkedések egy sajátos formája volt.

Ilyen határozatot – a gondnokság alá helyezés előfeltételeinek valószínűsítése esetén – akár szakértő meghallgatása nélkül bármelyik fél érdekében akkor hozhatott a jogalkalmazó, ha sürgős szükség állt fenn. A valószínűsítéshez megfelelt például egy orvosi bizonyítvány, vagy egy kórház elmeosztályára illetve elmeógyógyintézetbe történt igazolt befogadás ténye. A soronkívüliséget indokolhatta, ha az alperes a vagyontát tékozolta, vagy saját magának kárt okozott.

A végzés kihirdetése után ugyanazokat az intézkedéseket kellett elvégeznie az eljáró bíróságnak, mint ítélet hozatala esetén. Az ideiglenes gondnokságot kimondó jogerős vagy előzetesen végrehajtható végzés hatálya azonos volt gondnokság alá helyezést kimondó jogerős bírósági ítélettel. A nagy probléma viszont itt kezdődött, mert a törvény nem tartalmazott rendelkezést arról, hogy a határozat meddig marad életben. Ezen a helyzeten a III. Ppn. annyit változtatott, hogy határozottan leszögezte: az ideiglenes intézkedés mindaddig hatályban marad, ameddig a bíróság azt hatályon kívül nem helyezi, illetve amíg ugyanabban a kérdésben ítéletet nem hoz. De ezzel még nem oldódott meg a kérdés, hiszen a per megszüntetése, elállás, stb. nincs hatással a már meghozott ideiglenes gondnokság alá helyezésre. A bírói gyakorlat nem foglalt állást a kérdésben. Ez azért is elszomorító, mert – a jogirodalom álláspontja szerint – ilyen végzést nem lett volna szabad megfelelő szakértői, azon belül is orvosszakértői bizonyítás lefolytatása nélkül meghozni.

A gondnokság alá helyezés iránti perben bármelyik fél kérelmére, az alperes teljes vagyonára – annak megóvása érdekében – a bíróság zárlatot rendelhetett el.

Szabályait eleinte a Csjt., majd a Ptké. tartalmazta. A törvényerejű rendeletek anyiban különböztek, hogy a Csjt. csak az ingatlanvagyonra engedélyezte a zárla-

³⁶ KENGYEL (2001) i. m. 223.

³⁷ BH 1979. 157.

tot, a Ptké. pedig mindenre. Mindkettő két feltételt állított fel a zárlat kimondásához. A gondnokság alá helyezés előfeltételeinek valószínűsítésén kívül az volt még szükséges, hogy az érintett vagyont kár bekövetkezésének veszélye fenyegetse. Erre utalhatott az, ha az alperes a vagyont nem kezelte megfelelően, indokolatlanul megterhelte vagy elidegenítette. Elrendeléséről hirdetményt bocsátottak ki, és 15 napra kifüggesztették az eljáró bíróság és az alperes lakóhelye szerint illetékes önkormányzat (tanács) hirdetőtáblájára. Hatálya a bíróság hirdetőtábláján való kifüggesztést követő napon kezdődött. A zárlatra a bírósági végrehajtás megfelelő szabályait kellett alkalmazni.

Ennek a biztonsági intézkedésnek addig volt létjogosultsága, amíg a gondnoksági eljárásban ideiglenes vagy végleges döntés nem született.

3.4. Tárgyalás és bizonyítás

A tárgyalás a bírósági eljárás legfontosabb szakasza. Hiszen az itt megállapított tényállás és a lefolytatott bizonyítás szolgál majd a későbbi döntés alapjául. A polgári perjogi alapelvek többsége is ebben a periódusban jut főszerrephhez, illetve hiányuk ekkor érzékelhető a legmarkánsabban.

A nyilvánosság kizárásáról az általánostól eltérő módon rendezte a törvény a személyállapotú jogvitákban. Bármelyik fél kérelmére ki lehetett zárni a nyilvánosságot. A Pp. eredeti szövege megkövetelte azt, hogy mindez a fél érdekében történjen. A II. Ppn. óta viszont a kérelmen kívül semmilyen egyéb feltételhez nem kötődött a zárt tárgyalás elrendelése, továbbá a bíróságnak kötelessége lett erre a lehetőségre figyelmeztetni a feleket.

A gondnokság alá helyezési perekben a gondnokság alá helyezendő személy meghallgatásának kiemelkedő jelentőségét indokolja, hogy a bíróság ennek során közvetlen észleléssel szerezhet meggyőződést az alperes elmebeli állapotáról.³⁸ Ezért igényezett mindig őt személyes megjelenésre idézni. A törvény még arra is lehetőséget adott, hogy a szabályszerű idézés ellenére távolmaradó alperesnek a tárgyaláson való részvételét akár elővezetéssel is biztosítani lehessen.³⁹ Más kényszerintézkedést vagy a mulasztás egyéb következményeit (pl. bírósági meghagyás kibocsátását) azonban nem lehetett alkalmazni. Ha viszont a felperes mulasztott, vele szemben minden jogszabály által előírt joghátránynak helye volt. Az ügyész felperes ebben a helyzetben szintén privilegizált helyzetben volt, hiszen a tárgyalás mulasztása esetén a bíróság nem szüntethette meg a pert, hanem hivatalból új határnapot tűzött ki. A gondnokság alá helyezési perben, a tárgyalás elmulasztása jogkövetkezményeinek szempontjából a gyámhatóság az ügyéssel és nem a perindításra feljogosított egyéb személyekkel esik egy tekintet alá.⁴⁰

A bírói gyakorlat alakította ki a szabályokat arra nézve, hogy mikor lehetett a személyes meghallgatást mellőzni. Tegyük hozzá, kénytelen volt megtenni a törvény

³⁸ BH. 1998. 596.

³⁹ BH 1982. 13.

⁴⁰ BH 1991. 70.

szerkesztési hibája miatt. A XV. fejezetben mindig is létezett a mellőzést engedélyező 285. §, ám egyrészt magát a rendelkezést is többször módosították, másrészt a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról szóló 1986. évi IV. törvény a gondnoksági perbeli használatát eltörölte. Ezért abszurd módon, a vizsgálandó eljárásban 1987-ig a bíróság elhagyhatta a fél meghallgatását, amennyiben az elmebeteg, vagy ismeretlen helyen, illetőleg külföldön tartózkodott, továbbá megjelenése más elháríthatatlan akadályba ütközött egészen. Az ítélkezési gyakorlat azonban megállapította, hogy önmagában az alperes elmebetegsége személyes meghallgatását nem zárja ki.⁴¹ Egyébként a későbbiekben az elháríthatatlan akadály kategóriája (pl. az érintett elmeegógyintézeti ápolása) ‘kezelte’ a joghézagot.

A gondnoksági perben csak a tényállás minden oldalú tisztázása után lehet állást foglalni abban a kérdésben, hogy a gondnokság alá helyezés feltételei fennállnak-e.⁴² Erre ugyanis csak akkor kerülhet sor, ha a betegnek az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége tartósan és nagymértékben csökkent, illetőleg állandó jelleggel hiányzik.⁴³

A bíróságnak ki kellett derítenie, hogy az alperesnek vannak-e olyan ügyei, amelyekhez nélkülözhetetlen a jogi belátási képesség, szenved-e pszichés megbetegedésben, és ha igen, ez milyen mértékű hatással van a belátási képességére. Az alperes személyi és vagyoni viszonyai, a mindennapi élet szokásos teendői körében tanúsított magatartása, az ügyei vitelében mutatott aktivitása vagy passzivitása, a környezetéhez való viszonya, az általános szociális beilleszkedése és életvezetése mind a megválaszolandó kérdések körét gazdagították.

A megalapozott döntés meghozatalához a jogalkalmazó nem nélkülözhetette a tanúbizonyítás lefolytatását, és az orvosszakértő meghallgatását. A gondnokság alá helyezés iránt indított perben az elmeállapotot állandó, vagy kijelölt igazságügyi elmeszakértővel, vagy elmeegógyász szakorvossal kell a mai napig megvizsgáltatni.⁴⁴ Az ítélkezési gyakorlat ugyanis lényeges eljárásjogi szabálysértésként értékelte azt a helyzetet, amikor az alperes elmeállapotának megvizsgálására szakértőül belgyógyász szakorvost rendelt ki egy járásbíróság. Minthogy az orvos sem az elmeegógyászat területén, sem az igazságügyi szakértői tevékenységben nem volt jártas, véleményét a bíróság nem fogadhatta volna el döntése alapjául.

Természetesen a bíróság nem háríthatta át az elmeorvos-szakértőre a tény- és a jogkérdés eldöntésének feladatát.⁴⁵ Ezért a szakvéleményben a szakértőnek arról kellett nyilatkoznia, hogy az alperes rendelkezik-e valamilyen elmebeli rendellenességgel, és ha igen, ez mennyiben befolyásolja az ügyei viteléhez szükséges belátási képességét. Gondnokság alá helyezés iránti perben az orvosszakértő a véleményét csak közvetlen vizsgálatra alapíthatta.⁴⁶ A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása szerint az ítélet megalapozatlanságát okozta, amikor a felkért szakértők a beszerzett kórlapok

⁴¹ BH 1979. 157.

⁴² BH. 1979. 293.

⁴³ BH. 1983. 64.

⁴⁴ BH 1970/8. sz. 6473.

⁴⁵ BH. 1999. 547.

⁴⁶ BH. 1978. 29.

információi alapján terjesztették elő szakvéleményüket, de az alperessel nem találkoztak és nem is vizsgálták meg. A helyes ítélet meghozataláért a bíróságnak most is hivatalból kell vizsgálnia a vélemény megalapozottságát. A nem kellően meggyőző adatokat szolgáltató szakvélemény kiegészítésére, ennek eredménytelensége esetén más szakértő kijelölésére kerülhet sor.⁴⁷

Ha a megalapozott véleménynyilvánításhoz az alperes hosszabb megfigyelése volt kívánatos, és gyógyintézeti kezelés alatt nem állt, a bíróság legfeljebb kéthónapnyi időtartamra elrendelhetette a gyógyintézeti elhelyezését. A végzés ellen külön felbbezésnek volt helye.

A személyállapotú perek sajátosságai a bizonyítás fázisában is megjelennek, így sem a doktor, sem a hozzátartozó e minőségére hivatkozva nem tagadhatta és tagadhatja meg a vallomástételt.

A gondnokság alá helyezés megszüntetése iránti eljárásra is megfelelően irányadók voltak a gondnokság alá helyezési perre vonatkozó szabályok, így a bizonyításról fentebb elmondottak is azzal, hogy itt a vizsgálat aspektusa más volt. A fő kérdés, hogy a gondnokság elrendelésének oka fennállt-e még vagy sem.

3.5. Ítélet és jogerő

Miután az eljáró bíróság a felek előadását és a bizonyítási eljárás során felmerült bizonyítékokat összevetette, a maguk összességében értékelt, és meggyőződése szerint elbírált, meghozza végső határozatát. Mint már arról szó volt, ez az ügydöntő határozat konstitutív és mindenkivel szemben hatályos.

A keresetnek helyt adó ítéletben rendelkezett az eljáró bíróság a gondnokság alá helyezés kimondásáról, fokozatának megjelöléséről, a perköltségek viseléséről, valamint a perorvoslati záradékról. Természetesen a gondnokság alá helyezett személyi adatait pontosan meg kellett jelölni. Ha a bíróság nem találta bizonyítottnak az alperes belátási képességének csökkenését, akkor magától értetődően elutasította a felperes keresetét. Mivel a gondnokság alá helyezés, illetve annak megszüntetése iránti perek tárgyi költségmentesek, a perköltség gyakorlatilag csupán az ügyvédi díjakból tevődött össze, az ügygondnoki költségeket pedig az államnak kellett viselnie.⁴⁸

Ha az ügyet szülői felügyelet megszüntetése iránti perrel kapcsolták össze, rendelkezni kellett még a szülői felügyelet esetleges megszüntetéséről is. Amennyiben ezzel összefüggésben a gyermek tartására és elhelyezésére vonatkozó igényt érvényesítettek, úgy az arról szóló döntés szintén belefoglaltatott az ítéletbe. Míg gondnoksági perben nem, ezekben a „társult” keresetekben viszont lehetett egyezséget kötni, amelyeket a bíróság az általános szabályok alapján ítelt meg. A jóváhagyó végzés az ítélettel azonos hatállyal bírt.

A meghozott döntést a bíróságnak a felekkel és az esetlegesen kirendelt ügygondnokkal kellett közölnie. A feleket, így a gondnokság alá helyezett alperest is, valamint

⁴⁷ BH 1978. 527.

⁴⁸ BH. 1968/8. sz. 5774.

az alperes mellett eljáró ügygondnokot az általános szabályok szerinti fellebbezési jog illette meg.

A gondnokság alá helyezésről kibocsátott hirdetményt tizenöt napra ki kellett függeszteni a bíróság hirdetőtáblájára, valamint a gondnokolt lakóhelyén a helyi tanács, majd a rendszerváltozás után a polgármesteri hivatal hirdetőtáblájára. Az ítélet hatálya a hirdetménynek, ha pedig a gondnokolt ellen már korábban zárlatot rendeltek el, az erre vonatkozó hirdetménynek a bíróság hirdetőtábláján való kifüggesztését követő napon kezdődött. Ha a bíróság ítéletével kiskorú személyt helyezett cselekvőképességet kizáró gondnokság alá, az ítélet jogerőre emelkedésével a kiskorú cselekvőképtelenné vált, de a gondnokság alá helyezés hatálya csak a nagykorúság elérésével kezdődött.

A jogerőre emelkedést követően közölni kellett a határozatot azokkal a szervekkel, amelyek a jogerős ítélet alapján intézkedésre kötelesek. Így a gyámhatósággal (korábban a járási, illetőleg a (városi) kerületi tanács végrehajtó bizottságával) a szükséges intézkedések (gondnok kirendelése) megtétele érdekében. Amennyiben a gondnokság alá helyezett személy ingatlan tulajdonnal rendelkezett, a bíróság az adatok megjelölésével hivatalból kereste meg az illetékes hatóságot a gondnokság alá helyezés telekkönyvi feljegyzése, a későbbiekben az ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzése iránt.

Végül az ítéletet be kellett jegyezni a betűsoros, bíróság által vezetett névjegyzékbe. A gondnokság alá helyezés megszüntetését ugyanannál a bíróságnál iktatták be a nyilvántartásba, ahol az eredeti ítéletet meghozták. Az 1999. január 1. napja előtt indult ügyekben a hirdetményt magáról a névjegyzékbe történő bevezetésről állították ki, és azt bárki megtekinthette. A gondnokság alá helyezett személyek személyes adatainak védelme miatt azonban korlátozottá vált a gondnokoltak névjegyzékébe való betekintési jog. A jegyzék adatairól kizárólag azok kaphattak felvilágosítást, akik a betekintéshez fűződő jogi érdeküket igazolták.

A bírói gyakorlat megkövetelte a fenti intézkedések tényleges megtételén túl azt is, hogy az eljáró bíróság a gyámhatóság megkeresését, a gondnokság alá helyezésnek a betűsoros névjegyzékbe történő bevezetését, valamint az arról szóló hirdetmény kibocsátását tüntesse fel az ítélete rendelkező részében.⁴⁹

A meghozott ügydöntő határozat megtámadására az általános szabályok szerint volt lehetőség.

4. Gondnokság alá helyezés nemperes eljárásban

Már korábban volt szó arról, hogy a Pp. eredeti szabályai, valamint a CsjtÉ. a gondnokság alá helyezésnek egy nemperes formában lebonyolítandó változatáról is rendelkeztek.

A bíróság cselekvőképességét nem érintő gondnokság alá azt helyezte, aki vagyoni ügyeit nem tudta ellátni, mert ismeretlen helyen tartózkodott, vagy ismert helyen, de a visszatérésben akadályozva volt, vagy szabadságvesztés-büntetését töltötte.⁵⁰

⁴⁹ BH. 1998. 88.

⁵⁰ 1952. évi 23 törvényerejű rendelet 31. § (1) bekezdés.

Az eljárás a gondnokság alá helyezendő házastársának, egyenesági rokonának kérelmére, vagy a volt lakóhelye szerint illetékes községi (városi, kerületi) tanács végrehajtó bizottságának megkeresésére indulhatott. Az ügyész itt nem kapott szerepet. Megszüntetésért az elrendelést kérő, illetve a gondnokság alá helyezett folyamodhatott.⁵¹

A kérelmezési jogosultság igazolását és az elrendelés feltételeinek valamelyikét elő kellett adni a kérelemben, amelyről a megyei bíróság végzéssel határozott. Egyébként a Pp-nek a határozatokra és a fellebbezésre vonatkozó rendelkezései ebben az eljárásban is megfelelően irányadók voltak.

Ha a további különös rendelkezések, így a Csjt. illetve XV. fejezet irányadó paragrafusai mást nem mondtak, illetőleg az eljárás jellegéből más nem következett, a 105/1952. MT. rendeletet kellett alkalmazni.

Az első pillantásra meglepő, hogy egy személyi állapotot érintő kérdést valaha is így szabályoztak. Ez az emberi jogok, a demokrácia és a jogállamiság elveivel nehezen egyeztethető össze. Hiszen egy nemperes eljárásban, alapvető perjogi elveket mellőzve született, és született döntés az emberi méltósághoz való jog egyik fontos részének, az önrendelkezés szabadságának korlátozásáról. Ugyanakkor, ha közelebbről megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy tulajdonképpen az eseti gondnokság, valamint cselekvőképtenség gondnokság alá helyezés nélküli formájának egy „elődjével” állunk szemben. Talán az akkori jogalkotó nem a legszerencsésebb utat választotta célja elérésére. Mi sem támasztja alá ezt jobban, mint az, hogy mindössze hét évet ‘élt meg’ ez a nemperes eljárás.

IV. Záró gondolatok

Látható, hogy a vizsgált időszakban a gondnokság alá helyezendő személyt csupán egy olyan beteg embernek tekintették, akit önmagától és másoktól meg kell védeni. Nem a per alanya volt, hanem a tárgya, bár ezen a helyzeten a bemutatott Pp. novellák és a bírói gyakorlat igyekeztek változtatni. A szabályozás rugalmatlansága ellenben megmaradt. Talán abban nyilvánult ez meg a legjobban, hogy a bíróság mozgásteret pusztán arra korlátozódott, hogy eldöntse: a gondnokság alá helyezendő személy belátási képessége csökkent-e, vagy teljesen hiányzik. Miután a két fokozat között ‘választott’ a jogalkalmazó, a Ptk. határozta meg azt – a kiskorúakra vonatkozó szabályokkal egyezően –, hogy a gondnokolt mely jognyilatkozatokat tehet meg önállóan, melyeket csak a gondnoka, illetőleg a gyámhatóság jóváhagyásával. Egyéniesítésre, az érintett kívánságainak figyelembevételére jogszabályi rendelkezés nem volt.

A cselekvőképtességgel és a gondnokság alá helyezéssel foglalkozó joganyag újrászabályozásának átgondolását tehát nem (csak) az ország, és ezzel együtt a magyar jogrendszer demokratikus, az emberi jogokat, és a jogállamiság egyéb eszméit központba állító átalakulása hozta meg.

Az állampolgári jogok biztosai és a gondnokoltakat segítő szervezetek – több konkrét ügyben is – felhívták a figyelmet a változtatás elkerülhetetlenségére. Ezek közt talán a leghíresebb, az akkori biztos, Gönczöl Katalin 1996 tavaszán *A betegek emberi és állampolgári jogainak érvényesülése a pszichiátriai fekvőbeteg-intézetekben és a pszichiátriai otthonokban* címmel lefolytatott vizsgálata, amely tarthatatlannak tekintette az akkori, emberi méltóságot sértő viszonyokat.

Az Európa Tanács cselekvőképtelen nagykorúak jogi védelmével foglalkozó ajánlása⁵² a tagországok jogrendszerében az ezen a területen meghúzódó nagy eltéréseket igyekezett csökkenteni, hangsúlyozva az „ebben az összefüggésben is minden ember emberi jogai és méltósága védelmének”⁵³ fontosságát. Többek között az ENSZ keretében eddig elfogadott, nagy emberi jogi egyezségokmányokra,⁵⁴ valamint az 1950-es római egyezményre⁵⁵ építve fogalmazott meg követendő alapelveket és azok megvalósításához kötődő jogi megoldási javaslatokat.

A változásokat ‘meghozó’, a cselekvőképességgel, gondnoksággal összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2001. évi XV. törvény által bevezetett új rendszer – orvosolva a korábbi szabályozás hiányosságait – lehetővé teszi, hogy egy rugalmasabb jogi környezetben a gondnokság alá helyezéssel érintett személyek döntési autonómiáját a lehető legnagyobb körben meghagyhassa a bíróság.

⁵¹ 1952. évi 23 törvényerejű rendelet 31. § (2) bekezdés, 32. § (3) bekezdés.

⁵² Az Európa Tanács R. (99) 4. számú, 1999. február 23-án elfogadott ajánlása.

⁵³ Az Európa Tanács R. (99) 4. számú, 1999. február 23-án elfogadott ajánlása.

⁵⁴ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

⁵⁵ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.